

Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σχολή ΝΟΠΕ – Τμήμα Νομικής

Τα Συνταγματικά Δικαιώματα στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Αγγελική-Παρασκευή Βαρελά
1340200800033

Μάθημα: Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα
Διδάσκοντες: Α. Δημητρόπουλος – Σ. Βλαχόπουλος

Μάιος 2009

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων	2
Εισαγωγή	3
Συνταγματικά Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ένωση	3
Το Θέμα	3
Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ)	5
ΕΣΔΑ. Ιστορικά στοιχεία και βασικές ρυθμίσεις	5
Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται.....	6
Νομική φύση.....	7
Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.....	7
Άλλες συμβάσεις.....	10
Οι Ιδρυτικές Συνθήκες και η Νομολογία του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ)	12
Δικαιώματα στις ιδρυτικές Συνθήκες	12
Το ΔΕΚ. Νομολογία.....	14
Το ζήτημα της υπεροχής	16
Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΧΘΔΑ)	18
Ιστορικά στοιχεία	18
Δομή του ΧΘΔΑ. Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται.....	19
Νομική φύση. ΧΘΔΑ και Ευρωπαϊκό Σύνταγμα	21
Συμπεράσματα – Τελικές Σκέψεις	24
Παράρτημα	25
Περίληψη.....	25
Λήμματα	25
Πίνακας Συντομογραφιών	25
Πίνακας Νομολογίας.....	26
Βιβλιογραφία	28

Εισαγωγή

Συνταγματικά Δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Ένωση. Με τον όρο συνταγματικά δικαιώματα εννοούνται «τα παρεχόμενα στα άτομα και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου θεμελιώδη, κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά δικαιώματα τα οποία αποτελούν τις κατά την αντίληψη του συντακτικού νομοθέτη βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας και των οποίων το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται κατά της κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας, το προστατευτικό περιεχόμενο στρέφεται μόνον προς το κράτος αξιώνοντας την παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής, το δε εξασφαλιστικό, εφόσον αναγνωρίζεται, στρέφεται επίσης προς το κράτος, αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος»¹.

Ο σεβασμός των θεμελιωδών αυτών δικαιωμάτων, αλλά και η ίδια τους η ύπαρξη φαντάζουν σήμερα έννοιες αυτονόητες. Στην πραγματικότητα, η αναγνώριση της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας υπήρξε ο καρπός μακρών διεκδικήσεων, οι οποίες, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους έλαβαν χώρα στον ευρωπαϊκό χώρο υπό το φιλοσοφικό και ιδεολογικό πρίσμα του Διαφωτισμού. Σήμερα, όλα τα ευρωπαϊκά Συντάγματα περιέχουν μνεία στα θεμελιώδη δικαιώματα, γεγονός που αποτελεί αδιαμφισβήτητο νομικό κεκτημένο. Μολαταύτα, η εξέλιξη των συνταγματικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο δεν έχει παραμείνει στατική. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης στις 25 Μαρτίου του 1957, η ευρωπαϊκή ενοποίηση αποτελεί μία πραγματικότητα και ταυτόχρονα μια πρόκληση για την προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων, η οποία καλείται να προσαρμοστεί στις ανάγκες της.

Το θέμα. Θέμα της εργασίας αυτής αποτελούν τα συνταγματικά δικαιώματα στο ευρωπαϊκό δίκαιο. Με άλλα λόγια επιχειρείται να γίνει μια επισκόπηση της θέσης τους μέσα σε αυτό. Προς αυτήν την κατεύθυνση, κρίσιμο θεωρήθηκε να αναλυθούν οι κυριότερες πηγές του ευρωπαϊκού δικαίου που αναφέρονται στα συνταγματικά δικαιώματα και βάσει αυτών να αναφερθεί ο τρόπος προστασίας τους μέσα από νομολογιακά παραδείγματα και αποφάσεις. Μολονότι η μη ύπαρξη νομικά δεσμευτικού κειμένου για τη διατήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο αποτελεί μείζον σημείο κριτικής, το γεγονός από μόνο του δε συνεπάγεται την ανυπαρξία ενός πλήρους και αποτελεσματικού συστήματος προστασίας. Άλλωστε η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ανήκει στους κυριότερους στόχους της Ένωσης και αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της.

¹ Δημητρόπουλος Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: 2008, σελ. 93.

Τα Συνταγματικά Δικαιώματα στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Αγγελική-Παρασκευή Βαρελά

Συγκεκριμένα, οι πηγές που αναλύονται διεξοδικά στα πλαίσια της εργασίας αυτής είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), οι ιδρυτικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και η νομολογία των Δικαστηρίων Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) γι' αυτήν καθώς και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΧΘΔΑ). Η παραπάνω σειρά ανάπτυξης επιλέχθηκε με κριτήριο την ιστορική συνοχή των πράξεων αυτών.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

ΕΣΔΑ. Ιστορικά στοιχεία και βασικές ρυθμίσεις. Η Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, γνωστή απλούστερα και ως Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) ψηφίστηκε υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης την 4η Νοεμβρίου 1950 στη Ρώμη με σκοπό την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών. Η πράξη αυτή υπήρξε προϊόν πολιτικών και ιστορικών αναγκαιοτήτων: μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε καταστεί φανερή η ανεπάρκεια των κρατικών μηχανισμών προστασίας στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα με την καταπάτησή τους από φασιστικά και απολυταρχικά καθεστώτα. Στην Συνθήκη της Ρώμης μετείχαν όλα τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης². Μέχρι σήμερα σ' αυτήν έχουν προσχωρήσει με υπογραφή τους 45 κράτη³. Στην Ελλάδα, η ΕΣΔΑ τέθηκε σε ισχύ από τις 3 Σεπτεμβρίου 1953 στη δε Ελλάδα κυρώθηκε με το ν. 2325/1993.

Το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της ΕΣΔΑ είναι ότι κατοχύρωσε, για πρώτη φορά, ένα σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε επίπεδο δικαστικό. Συγκεκριμένα, το αρχικό κείμενο της Σύμβασης της Ρώμης προέβλεπε τη δημιουργία τριών όργανων που θα εγγυούνταν τη δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που πρεσβεύει. Πρόκειται για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ) αλλά και μία ειδική Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ασχολείται με τη μελέτη των προσφυγών από τα άτομα ή τα κράτη, το ΕΔΑΔ ήταν επιφορτισμένο με τη δικαστική διευθέτηση διαφορών που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ τέλος, η Επιτροπή των Υπουργών διευθετούσε με κριτήρια δικαιοπολιτικά τις διαφορές στην περίπτωση που αυτές δεν παραπέμφθηκαν στο ΕΔΑΔ, εκτελώντας παράλληλα χρέη θεματοφύλακα της Συνθήκης.

Μέχρι σήμερα, η αρχική συνθήκη έχει τροποποιηθεί με δεκατέσσερα πρωτόκολλα ισότιμης τυπικής ισχύος⁴. Τα πρωτόκολλα αυτά, σε ορισμένες

² Χρυσόγονος Κ., *Η Ενσωμάτωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Εθνική Έννομη Τάξη*, Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, σελ. 23

³ Πρόκειται για τον Άγιο Μαρίνο, το Αζερμπαϊτζάν, την Αλβανία, την Ανδόρρα, την Αρμενία, την Αυστρία, το Βέλγιο, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Βουλγαρία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Γεωργία, τη Δανία, την Ελβετία, την Ελλάδα, την Εσθονία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία, την Ισλανδία, την Ισπανία, την Ιταλία, την Κροατία, την Κύπρο, το Λίχτενσταϊν, τη Λεττονία, τη Λιθουανία, το Λουξεμβούργο, τη Μάλτα, τη Μολδαβία, τη Νορβηγία, την Ολλανδία, την Ουγγαρία, την Ουκρανία, την Τουρκία, την Τσεχία και τη Φινλανδία.

⁴ Το πρώτο πρόσθετο πρωτόκολλο υπογράφηκε στις 20 Μαρτίου 1952, το δεύτερο στις 6 Μαΐου 1963, το τρίτο στις 16 Σεπτεμβρίου 1966, το τέταρτο στις 16 Σεπτεμβρίου 1963, το πέμπτο στις 20 Ιανουαρίου 1966, το έκτο στις 28 Απριλίου 1983, το έβδομο στις 22 Νοεμβρίου 1984, το

περιπτώσεις έχουν επιφέρει ουσιαστικές συμπληρώσεις. Το έκτο πρωτόκολλο, για παράδειγμα, καταργεί τη θανατική ποινή (εξαιρέση αποτελούν οι περίοδοι πολέμου), ενώ το έβδομο καθιερώνει την αρχή *no bis in idem* και την ισότητα των συζύγων. Ιδιαίτερα σημαντικό υπήρξε και το ενδέκατο πρωτόκολλο, το οποίο αναδιαμόρφωσε το σύστημα απονομής δικαιοσύνης, όπως θα αναπτυχθεί παρακάτω στον οικείο τόπο. Για την αποτελεσματικότερη συνεργασία των κρατών μελών είναι ευκαταία η συμμετοχή σε όσο το δυνατόν περισσότερα πρωτόκολλα. Στην πράξη, όμως, ο αριθμός των πρωτοκόλλων που έχει κυρώσει κάθε κράτος ποικίλλει. Η Ελλάδα έχει κυρώσει τα οκτώ από αυτά.

Δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση. Η ΕΣΔΑ χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο (άρθρα 1-18) περιλαμβάνει κατάλογο των θεμελιωδών ελευθεριών και των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Το δεύτερο (άρθρα 19-51) αναφέρεται στη λειτουργία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Στρασβούργου. Το τρίτο (άρθρα 52-59) αποτελείται από γενικές διατάξεις καθώς και διαδικασίες για την αποτελεσματικότερη λειτουργία και εφαρμογή της Σύμβασης.

Το πρώτο δικαίωμα στο οποίο γίνεται αναφορά στο άρθρο 2 ΕΣΔΑ είναι αυτό της ζωής, η οποία προστατεύεται από το νόμο ενώ παράλληλα απαγορεύεται η υποβολή οποιουδήποτε ανθρώπου σε βασανιστήρια, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση (3 ΕΣΔΑ). Το άρθρο 4 ΕΣΔΑ αφορά στα δικαιώματα στην εργασία και ορίζει ότι κανείς δεν μπορεί να βρίσκεται υπό καθεστώς δουλείας ή υποχρεωτικής εργασίας, ενώ στο 5 ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται συμπληρωματικά το δικαίωμα ελευθερίας και προσωπικής ασφάλειας. Ακολουθεί η κατοχύρωση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (6 ΕΣΔΑ) και της αρχής *nullum crimen nulla poena sine lege* (7 ΕΣΔΑ). Έπονται τα δικαιώματα κοινωνικής υφής όπως το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, το άσυλο της εστίας, το απόρρητο της επικοινωνίας (8 ΕΣΔΑ), η ελευθερία της σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (9 ΕΣΔΑ), η ελευθερία έκφρασης και σχηματισμού προσωπικής γνώμης (10 ΕΣΔΑ), το συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (11 ΕΣΔΑ) και το δικαίωμα στο γάμο και τη δημιουργία οικογένειας (12 ΕΣΔΑ).

Τέλος, στο άρθρο 14 ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται η αρχή της ισότητας. Συγκεκριμένα ορίζεται ότι «η απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που θέτει η παρούσα Συνθήκη πρέπει να εξασφαλίζονται χωρίς διάκριση εξαιτίας κριτηρίων όπως το φύλο, η φυλή, η γλώσσα, η θρησκεία, η πολιτική ή άλλη τοποθέτηση, η εθνική ή κοινωνική προέλευση, η σύνδεση με κάποια εθνική μειονότητα, το καθεστώς ιδιοκτησίας, γέννησης ή οποιαδήποτε άλλη ιδιότητα».

όγδοο στις 19 Μαρτίου 1985, το ένατο το 1990, το δέκατο το 1992, το ενδέκατο το 1994, το δωδέκατο το 2000, το δέκατο τρίτο το 2002 και το δέκατο τέταρτο το 2004.

Νομική Φύση. Η ΕΣΔΑ δεν αποτελεί πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο. Πρόκειται για διεθνές δίκαιο που το έχουν αναγνωρίσει μεμονωμένα κράτη, όχι το συνολικό μόρφωμα της ΕΕ. Το 1992 η ΣυνθΕΕ αναγνώρισε μονομερώς την κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΣΔΑ. Στη συνέχεια, αν και διατυπώθηκε επανειλημμένα η ιδέα της προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, το ΔΕΚ απεφάνθη την 28η Μαρτίου 1996 ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατο με το επιχείρημα ότι η ΣυνθΕΚ δεν προβλέπει την αρμοδιότητα θέσπισης κανόνων ή σύναψης διεθνών συμφωνιών όσον αφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα. Με άλλα λόγια για να επιτευχθεί πλήρης προσχώρηση θα χρειαζόταν μεταρρύθμιση των Συνθηκών. Πάντως η ΕΣΔΑ αναφέρεται ρητώς στο 6§2 ΣυνθΕΕ, διάταξη που τουλάχιστον αξιώνει το σεβασμό των θεμελιωδών, όπως αυτά κατοχυρώνονται στη Σύμβαση, από τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με άλλα λόγια, παρότι η ΕΣΔΑ δεν αποτελεί κοινοτικό δίκαιο δεν παύει να είναι μια Συνθήκη δημοσίου δικαίου, η οποία επιβάλλει αντικειμενικές υποχρεώσεις στα συμβαλλόμενα κράτη δημιουργώντας μια υπερεθνική τάξη ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Κατά μία άποψη, έκδηλη είναι η συνταγματική υφή του κειμένου αυτού, η οποία άλλωστε προκύπτει από τα τυπικά του χαρακτηριστικά και τις λειτουργίες που αναπτύσσει⁵. Στην εποχή μας τα κράτη αναλαμβάνουν ολοένα και περισσότερες νομικές δεσμεύσεις σε υπερεθνικό επίπεδο ώστε να υπάρχει έντονη ανάγκη νομοθετημάτων πολυεπίπεδης συνταγματικής λειτουργίας. Το ρόλο αυτό, ως απόρροια της διεθνοποίησης του δημοσίου δικαίου καλείται σήμερα να παίξει η ΕΣΔΑ.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ), ιδρύθηκε, όπως αναφέρθηκε βάσει της ΕΣΔΑ και εδρεύει στο Στρασβούργο. Ο τρόπος λειτουργίας του εισήγαγε μια σημαντική καινοτομία στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Για πρώτη φορά, το άτομο κατέστη υποκείμενο σχέσεων διεθνούς δικαίου, καθώς απολαμβάνει προστασία έναντι της κρατικής εξουσίας. Συγκεκριμένα, προσφυγή έχει δικαίωμα να κάνει όποιος θεωρεί ότι παραβιάστηκαν τα δικαιώματά του (που απορρέουν από τη Σύμβαση της Ρώμης) από κάποιο κράτος μέλος. Το ΕΔΑΔ καλείται να διευθετήσει τη διαφωνία, έχοντας τη δυνατότητα να επιδικάσει και αποζημίωση, ενώ οι αποφάσεις του έχουν νομική δεσμευτικότητα για τα μέλη της ΕΣΔΑ. Λιγότερο διαδεδομένη στην πρακτική είναι η περίπτωση όπου κράτη ενάγουν άλλα κράτη στο ΕΔΑΔ.

Σημαντική στη διαμόρφωση του ρόλου του ΕΔΑΔ υπήρξε η ψήφιση του ενδεκάτου πρωτοκόλλου το 1994, το οποίο η Ελλάδα κύρωσε με το ν.

⁵ Πινακίδης Γ., *Η συνταγματική υφή της ευρωπαϊκής σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου*, ΔΤΑ Ν. 33/2007, σελ. 80επ.

2400/1996. Όπως προβλεπόταν από το αρχικό κείμενο της Σύμβασης της Ρώμης, ο πολίτης δεν είχε δικαίωμα άμεσης προσφυγής στο δικαστήριο αλλά έπρεπε να καταθέσει προσφυγή στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία κατόπιν αποφάσιζε εάν θα έφερνε την υπόθεση ενώπιον του ΕΔΑΔ με κριτήριο αν αυτή πληρούσε ορισμένες τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις. Παράλληλα τα κράτη είχαν τη δυνατότητα ελέγχου των προτάσεων των πολιτών στην Επιτροπή, με αποτέλεσμα τη συχνά χαμηλού επιπέδου δικονομική προστασία. Ο ολοένα αυξανόμενος αριθμός των υποθέσεων που έρχονταν ενώπιον του ΕΔΑΔ είχε καταστήσει επιτακτική την ανάγκη μεταρρύθμισης του μηχανισμού ελέγχου.

Με το ενδέκατο πρωτόκολλο η Επιτροπή καταργήθηκε και οι αρμοδιότητες της μεταβιβάστηκαν στο ΕΔΑΔ, του οποίου το μέγεθος αυξήθηκε. Την 1^η Νοεμβρίου 1998 τόσο η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων όσο και η Επιτροπή των Υπουργών συγχωνεύθηκαν σε ένα ενιαίο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Οι πολίτες απέκτησαν τη δυνατότητα να υποβάλλουν απευθείας σε αυτό τις προσφυγές τους ενώ έγινε αποδεκτή η δικαιοδοσία του Δικαστηρίου να αποφαινεται για υποθέσεις μεταξύ κρατών και πολιτών. Μπορεί κατά συνέπεια να γίνει λόγος για απλούστευση των διαδικασιών, μείωση της διάρκειάς τους αλλά και ενίσχυση του νομικού χαρακτήρα του συστήματος. Το χαρακτήρα αυτό η Ελλάδα είχε ήδη αναγνωρίσει από τις όταν κατέθεσε στις 30 Ιανουαρίου 1979 σχετική δήλωση στο Γενικό Γραμματέα της Ευρώπης.

Αναλυτικότερα, δικαίωμα προσφυγής στο ΕΔΑΔ έχει κάθε πολίτης ή ΜΚΟ, όχι όμως οι δημόσιες υπηρεσίες ή τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Τουλάχιστον ένας από τους αντισυμβαλλομένους, αυτός προς τον οποίο στρέφεται η προσφυγή πρέπει να είναι κράτος. Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στο ΕΔΑΔ είναι το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους. Για την ίδια τη διαδικασία άσκησης προσφυγής αρκεί μια επιστολή στη Γραμματεία Διεύθυνσης του δικαστηρίου. Για να γίνει πάντως αυτή δεκτή πρέπει να πληρούνται δύο προϋποθέσεις. Πρώτον πρέπει κάποιο κράτος που έχει προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ να έχει παραβιάσει κάποιο από τα άρθρα της και, δεύτερον, ο πολίτης να έχει εξαντλήσει πρώτα τα εθνικά ένδικα μέσα κατά της προσβολής που υφίσταται.

Εν συνεχεία το ΕΔΑΔ αποφαινεται επί της προσβολής. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι αποφάσεις του διέπονται από νομική δεσμευτικότητα δεν υπάρχει όμως αποτελεσματικός μηχανισμός επιβολής τους. Σε περίπτωση όπου διαπιστωθεί παραβίαση δικαιώματος που αναφέρεται στην ΕΣΔΑ η οποία δεν αίρεται, το ΕΔΑΔ μπορεί να επιδικάσει χρηματική αποζημίωση στους θιγέντες από το κράτος. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου δεν έχει τα μέσα ώστε να

ακυρώσει νομοθετικά μέτρα. Πρακτικά όμως, έχει τη δυνατότητα να ασκήσει πολιτικές πιέσεις επιβάλλοντας αποζημιώσεις (μέσω της αρνητικής δημοσιότητας που συνεπάγονται οι αποφάσεις του, την επερχόμενη συρροή παρομοίων προσφυγών) και με τον τρόπο αυτό να εξαναγκάσει νομοθετικές τροποποιήσεις ώστε να παύει τις προσβολές.

Η νομολογία του ΕΔΑΔ περιλαμβάνει χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελεσματικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μια απόφαση-ορόσημο, ιδιαίτερα όσον αφορά στα δικαιώματα των προσφύγων υπήρξε εκείνη για την υπόθεση Λοϊζίδου εναντίον Τουρκίας. Στις 22 Ιουλίου 1989 η ελληνοκυπριακής καταγωγής Τιτίνα Λοϊζίδου κατέθεσε προσφυγή στο ΕΔΑΔ. Η κυρία Λοϊζίδου είχε εκδιωχθεί από την ιδιοκτησία της στην Κυρήνεια στη βόρεια Κύπρο μετά την τουρκική εισβολή του 1974 ενώ ο τουρκικός στρατός την είχε εμποδίσει επανειλημμένα να έρθει σε επαφή με την περιουσία της. Επικαλέστηκε δε το άρθρο 1 ΕΣΔΑ που θεμελιώνει τη γενική υποχρέωση προστασίας και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το ΕΔΑΔ, με απόφαση που εκδόθηκε στις 23.03.1995⁶ απεφάνθη υπέρ της κυρίας Λοϊζίδου, αναγνωρίζοντας ότι, παρά την τουρκική κατοχή της βόρειας Κύπρου, η ίδια εξακολουθεί να παραμένει κυρία των περιουσιακών της στοιχείων οπότε λόγω της παρουσίας του τουρκικού στρατού πράγματι εμποδίζεται στην απόλαυση του δικαιώματός της αυτού. Συγκεκριμένα, στις 28.07.1998 επιδικάστηκε στην κυρία Λοϊζίδου αποζημίωση 300.000 κυπριακών λιρών όχι για την απώλεια της ιδιοκτησίας *per se* αλλά για την αποστέρηση του δικαιώματος απόλαυσης της ιδιοκτησίας της, την Το τουρκικό κράτος εξακολουθεί να πληρώνει την αποζημίωση αυτή για όσο χρόνο εκείνη δεν επιλέγει να γυρίσει στο σπίτι της. Συμπληρωματικά επιδικάστηκαν 20.000 κυπριακές λίρες ως αποκατάσταση λόγω ηθικής βλάβης από τη μη απόλαυση της περιουσίας.

Την έκβαση της υπόθεσης Λοϊζίδου εναντίον Τουρκίας ακολούθησε μια σειρά παρόμοιων εκκλήσεων από Κύπριους πρόσφυγες στο ΕΣΔΑ. Το δικαστήριο αναγνώρισε, με βάση το άρθρο 1 ΕΣΔΑ, ότι υπάρχει συνεχόμενη παράβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη βόρεια Κύπρο, γεγονός που στιγματίζει την Τουρκία και αποτελεί κεκτημένο για τους πρόσφυγες της βόρειας Κύπρου. Το σημαντικότερο, ωστόσο, είναι ότι με την απόφασή του και αναγνωρίζοντας τη χωρική εφαρμογή της Σύμβασης (*ratione loci*) ως προς το εν λόγω κατεχόμενο τμήμα, το ΕΔΑΔ περιόρισε δραστικά τις δυνατότητες των

⁶ 23.05.1995, Preliminary Objections, 40/1993/435/514 ECHR.

συμβαλλομένων κρατών να αποφεύγουν τις υποχρεώσεις τους με νομικά προσχήματα⁷.

Άλλες Συμβάσεις. Εκτός από την ΕΣΔΑ, ποικίλες συμβάσεις που αφορούν στη διαφύλαξη και προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχουν υπογραφεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Παρακάτω ακολουθεί μια ενδεικτική απαρίθμηση ορισμένων από τις κυριότερες. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την έκδοση ψηφίστηκε στις 13 Δεκεμβρίου 1957 και κυρώθηκε στη χώρα μας με το ν. 4165/1961. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα υπογράφηκε την 28η Ιανουαρίου 1981 στο Στρασβούργο και στην Ελλάδα κυρώθηκε με τον ν. 2068/1992. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση περί πρόληψης των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή ποινής υπογράφηκε την 26η Νοεμβρίου 1987 και κυρώθηκε με το ν. 2619/1998. Η Ευρωπαϊκή σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών υπογράφηκε την 25η Ιανουαρίου 1996 στο Στρασβούργο και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 2502/1997. Χαρακτηριστική είναι και η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοιατρική που υπογράφηκε στο Ονιέδο στις 4 Απριλίου 1997, κυρώθηκε με το ν. 2619/1998, η οποία μεταξύ άλλων απαγορεύει με πρωτόκολλο την κλωνοποίηση ανθρωπίνων όντων.

Κατά καιρούς έχουν υπογραφεί στον ευρωπαϊκό χώρο και κοινωνικοί χάρτες με πρώτο τον Κοινωνικό Χάρτη του Τορίνο που υπογράφηκε στις 18 Οκτωβρίου 1961 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 1426/1984. Σημαντική υπήρξε επίσης η ψήφιση του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων στη σύνοδο του Στρασβούργου στις 8-9 Δεκεμβρίου 1989. Ο Χάρτης αυτός υπήρξε το αποτέλεσμα πίεσης των εργατικών συνδικάτων και αποτελεί ίσως «ένα από τα κρισιμότερα βήματα για την ενίσχυση του ευρωπαϊκού θεσμικού οικοδομήματος»⁸. Αποτελείται από ένα προοίμιο και δύο κεφάλαια, στο πρώτο από τα οποία κατοχυρώνονται δικαιώματα κοινωνικής υφής. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν: το δικαίωμα ελεύθερης διακίνησης των εργαζομένων στα κράτη της ΕΕ, η ίση μεταχείριση, η προσδοκία δίκαιης και προσηκούσας αμοιβής, η κοινωνική ασφάλιση, η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι στον εργασιακό χώρο, η προστασία της εισόδου των νέων στην επαγγελματική ζωή, το κοινωνικό εισόδημα των ηλικιωμένων κ.α. Όπως και η ΕΣΔΑ, ο Χάρτης αυτός δεν αποτελεί ευρωπαϊκό δίκαιο. Καταψηφίστηκε αρχικά από τη Μ. Βρετανία οπότε υπήρξε απλή διακήρυξη και όχι κείμενο με δεσμευτική ισχύ. Μολαταύτα, τα δικαιώματα

⁷ Πινακίδης Γ., ό.π., ΔτΑ, Ν. 33/2007

⁸ Βλ. Κοντιάδη Ξ. και Γ. Αμιτσή, Η εφαρμογή του Κοινοτικού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΔτΑ, Ν. 1/1999, σελ.51

Τα Συνταγματικά Δικαιώματα στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Αγγελική-Παρασκευή Βαρελά

που κατοχυρώνει συμπεριλήφθηκαν αργότερα στο Χάρτη Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων, που αναλύεται παρακάτω.

Οι Ιδρυτικές Συνθήκες και η Νομολογία του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Δικαιώματα στις ιδρυτικές Συνθήκες. Σε ενωσιακό επίπεδο, τη σημαντικότερη ίσως πηγή όσον αφορά στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα σήμερα αποτελούν οι ιδρυτικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δηλαδή η ΣυνθΕΚΑΧ, η ΣυνθΕΚΑΕ, η ΣυνθΕΕ και η ΣυνθΕΚ αλλά και οι διατάξεις του παραγόμενου δευτερογενούς δικαίου. Πρόκειται για ένα σύστημα νομοθεσιών αρκετά αποσπασματικό και διάχυτο, του οποίου πολλές διατάξεις συχνά συμπληρώνονται ή υπερκαλύπτονται. Για τους στόχους της παρούσας εργασίας ακολουθεί μια επιλεκτική ανάλυση ορισμένων από τα κυριότερα σημεία του συστήματος αυτού.

Ήδη στο άρθρο 6 ΣυνθΕΕ κατοχυρώνεται το ότι η Ένωση βασίζεται «στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές στα κράτη-μέλη». Η διακήρυξη του 6 ΣυνθΕΕ είναι ιδιαιτέρως σημαντική διότι φανερώνει το σεβασμό που οφείλει να επιδεικνύει η ΕΕ τόσο στην εθνική ταυτότητα των κρατών-μελών όσο και στα θεμελιώδη δικαιώματα όπως αυτά προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές τους παραδόσεις. Οι τελευταίες μάλιστα ανάγονται σε γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου ενώ μαζί με την ΕΣΔΑ αναγνωρίζονται ως πηγή του⁹. Κατά συνέπεια, ένα κράτος που δε σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών του δεν μπορεί να γίνει μέλος της ΕΕ¹⁰. Τη θέση αυτή ενισχύει και η ΣυνθΕΚ, γνωστή και ως Συνθήκη του Άμστερνταμ, η οποία στα άρθρα 12-13 προβλέπει μέτρα «για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού».

Το δεύτερο μέρος της Συνθήκης του Άμστερνταμ, με τίτλο «Ιθαγένεια της Ένωσης» αναφέρεται στα άρθρα 17 επ ΣυνθΕΚ, στις πτυχές ενός ιδιαίτερα ενδιαφέροντος δικαιώματος που κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά, αυτού της ευρωπαϊκής ιθαγένειας. Σύμφωνα με το γράμμα της 17 ΣυνθΕΚ, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια συμπληρώνει και δεν αντικαθιστά την εθνική ιθαγένεια, αποδίδεται δε αυτοδικαίως σε κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους. Οι πολίτες της Ένωσης αποκτούν, με τον τρόπο αυτό όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Συνθήκη, οπότε γίνεται φανερή η σημασία της διάταξης για την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών.

⁹ Βλ. το γράμμα της 6 ΣυνθΕΕ§2

¹⁰ Η θέση αυτή προκύπτει από το 49 ΣυνθΕΕ.

Στο 18ΣυνθΕΚ προβλέπεται το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διακίνησης των ευρωπαϊών πολιτών μέσα στην ΕΕ, διάταξη που πρακτικά διευκολύνει τόσο τα ταξίδια αναψυχής όσο και αυτά που αφορούν στην επαγγελματική δραστηριότητα. Η ΕΕ παρέχει περαιτέρω διευκολύνσεις με επιπλέον εγγυήσεις ταξιδιωτικής ασφάλειας ή απουσίας διοικητικών παρενοχλήσεων οι περισσότερες από τις οποίες προβλέπονται από τη συμφωνία του Schengen¹¹. Η ενσωμάτωση της εν λόγω συμφωνίας στη ΣυνθΕΚ με ειδικό πρωτόκολλο είχε ως στόχο την ενίσχυση της διακρατικής συνεργασίας στους τομείς που προβλέπονται από αυτή και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Εξαιρέση αποτελούν το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία που απέχουν από ορισμένες πτυχές της συμφωνίας Schengen.

Το άρθρο 19ΣυνθΕΚ κατοχυρώνει για τους ευρωπαίους πολίτες το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Το δικαίωμα αυτό ισχύει τόσο για τις δημοτικές όσο και για τις κοινοτικές εκλογές ενώ μάλιστα επιφυλάσσεται και για τους ευρωπαίους πολίτες που διαμένουν σε άλλο κράτος από αυτό της υπηκοότητάς τους με τους ίδιους όρους με τους οποίους ψηφίζουν και οι πολίτες του κράτους αυτού¹², ώστε να εξασφαλίζεται και η αρχή της ισότητας. Στο ίδιο πνεύμα, κάθε ευρωπαίος πολίτης απολαμβάνει τη διπλωματική και προξενική προστασία σε επίπεδο κάθε κράτους μέλους της ΕΕ, στο έδαφος τρίτων χωρών στις οποίες δεν αντιπροσωπεύεται το δικό του κράτος μέλος. Κατόπιν σχετικής απόφασης του Συμβουλίου¹³, ευρωπαίος πολίτης του οποίου το διαβατήριο ή ταξιδιωτικό έγγραφο χαθεί, κλαπεί ή καταστραφεί σε έδαφος τρίτης χώρας όπου το κράτος μέλος του δεν αντιπροσωπεύεται, μπορεί να ζητήσει τη χορήγηση προσωρινού ταξιδιωτικού εγγράφου από κάποιο άλλο κράτος μέλος της ΕΕ.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζουν, τέλος, ορισμένα οικονομικής κυρίως σημασίας δικαιώματα. Πρόκειται για το δικαίωμα εγκατάστασης (43επΣυνθΕΚ), που συμπληρώνει τη διάταξη για την ελεύθερη μετακίνηση και διαμονή του 18ΣυνθΕΚ, το δικαίωμα ελεύθερης παροχής υπηρεσιών (49επΣυνθΕΚ), την απαγόρευση περιορισμού στην κίνηση κεφαλαίου (56ΣυνθΕΚ) αλλά και την ισότητα αμοιβών, ευκαιριών και μεταχείρισης στον εργασιακό χώρο ανδρών και γυναικών (141ΣυνθΕΚ). Τα δικαιώματα αυτά αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα

¹¹ Η συμφωνία Schengen υπεγράφη στις 19 Ιουνίου 1990 με σκοπό την εξάλειψη ελέγχων στα κοινά εσωτερικά σύνορα των συμβαλλομένων κρατών και την αύξηση τους στα κοινά εξωτερικά σύνορα.

¹² Βλ. και την Οδηγία 93/109/ΕΚ της 6^{ης} Δεκεμβρίου 1993 για τις λεπτομέρειες άσκησης του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι κατά τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου από τους πολίτες της Ένωσης που κατοικούν σε ένα κράτος μέλος του οποίου δεν είναι υπήκοοι.

¹³ Απόφαση 96/409/ΚΕΠΠΑ περί θεσπίσεως του προσωρινού ταξιδιωτικού εγγράφου, προκειμένου να ληφθεί υπόψη η προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

της οικονομικής ενοποίησης και υποβοηθούν τη δημιουργία μιας κοινής ελεύθερης αγοράς στον ευρωπαϊκό χώρο.

Το ΔΕΚ. Νομολογία. Το Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) αποτελεί το ανώτερο δικαιοδοτικό όργανο της ΕΕ. Εδρεύει στο Λουξεμβούργο και η συντίθεται από ένα δικαστή από κάθε κράτος μέλος της ΕΕ με εξαετή ανανεώσιμη θητεία. Ανάμεσα στις αρμοδιότητές του είναι να αποφαινεται για τη νομιμότητα πράξεων των ευρωπαϊκών οργάνων μετά από προσφυγή κράτους-μέλους ή άλλου οργάνου της ΕΕ, να κρίνει τη συμμόρφωση των κρατών μελών με το κοινοτικό δίκαιο κατόπιν προσφυγής κράτους μέλους ή της επιτροπής και να ερμηνεύει κανόνες του Ευρωπαϊκού δικαίου μετά από την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος εθνικού δικαστηρίου. Ιδιώτες δεν μπορούν, δηλαδή, να προσφύγουν στο ΔΕΚ, αλλά σε ένα άλλο όργανο, το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΠΕΚ).

Το ΔΕΚ δεν αποτελεί βέβαια συνταγματικό δικαστήριο στενή τη εννοία όπως το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο ή το Γαλλικό Συνταγματικό Δικαστήριο αφού Ευρωπαϊκό Σύνταγμα δεν υπάρχει, τουλάχιστον μέχρι σήμερα. Μολαταύτα, στις αρμοδιότητές του υπάγονται, μεταξύ των άλλων και ο έλεγχος της τήρησης των ευρωπαϊκών Συνθηκών από την εκτελεστική εξουσία αλλά και ο έλεγχος του παραγώγου κοινοτικού δικαίου με τις τελευταίες. Διασφαλίζει, με τον τρόπο αυτό, την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο και, καθώς δεν υπάρχει αντίστοιχο κείμενο νομικής δεσμευτικότητας, όπως αναφέρθηκε, η νομολογία του ΔΕΚ παραμένει η μοναδική κατευθυντήριος γραμμή προστασίας στο πεδίο αυτό, έως ότου τουλάχιστον γίνει καθολικά αποδεκτός ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Πρακτικά, παραβίαση του κοινοτικού δικαίου σε επίπεδο θεμελιωδών δικαιωμάτων υπάρχει συνήθως στις περιπτώσεις που ένα κράτος-μέλος εκδίδει νόμο που αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο, γενική αρχή του οποίου αποτελούν, σύμφωνα με το ΔΕΚ, τα θεμελιώδη δικαιώματα. Η ακολουθούμενη διαδικασία παρατίθεται συνοπτικά. Αρχικά η Επιτροπή αποστέλλει στο κράτος-μέλος αιτιολογημένη γνώμη, με την οποία επισημαίνει την παραβίαση του κοινοτικού δικαίου. Εάν το κράτος δε συμμορφωθεί, η Επιτροπή προσφεύγει στο ΔΕΚ. Αν το ΔΕΚ διαπιστώσει πράγματι παράβαση, το κράτος οφείλει να συμμορφωθεί, διαφορετικά η Επιτροπή μπορεί να προσφύγει ξανά στο ΔΕΚ με αίτημα την καταδίκη του κράτους μέλους σε πρόστιμο.

Η νομολογία του ΔΕΚ παρουσιάζει δυναμική εξέλιξη στο πέρασμα των χρόνων. Αρχικά, κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, το ΔΕΚ απέρριπτε πάγια κάθε προσφυγή που αφορούσε στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, μη

θέτοντας καν το ερώτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ευρωπαϊκό δίκαιο. Η θέση αυτή ανετράπη για πρώτη φορά στην υπόθεση *Internationale Handelsgesellschaft*¹⁴, στις 12 Νοεμβρίου 1969 όταν το δικαστήριο απεφάνθη ότι ο σεβασμός στα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελεί ένα καίριο τμήμα του κοινοτικού δικαίου που προστατεύονται από το δικαστήριο. Για πρώτη φορά, δηλαδή, το ΔΕΚ εκφράστηκε πάνω στην υπεροχή του κοινοτικού δικαίου επί νόμων εθνικής συνταγματικής ισχύος.

Τα επόμενα χρόνια, το ΔΕΚ ενίσχυσε την παραπάνω του θέση με παρόμοια νομολογία, δίνοντας παρόμοιες απαντήσεις σε μια σειρά υποθέσεων που αφορούσαν τη διακίνηση αγροτικών προϊόντων. Στις υποθέσεις *Schräder*¹⁵ και *Wachauf*¹⁶ το ΔΕΚ παραδέχτηκε ότι «το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και η ελεύθερη άσκηση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου», την τήρηση των οποίων εξασφαλίζει το ίδιο. Οι αρχές αυτές «δεν αποτελούν πάντως απόλυτα προνόμια, αλλά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε σχέση με τη λειτουργία τους μέσα στην κοινωνία» καθώς και να ανταποκρίνονται «σε σκοπούς γενικού συμφέροντος που επιδιώκει η Κοινότητα». Κριτήριο του ΔΕΚ αποτελούν δηλαδή τόσο οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών όσο και το πνεύμα των ιδρυτικών Συνθηκών.

Μια πιο ξεκάθαρη αναφορά στις «κοινές συνταγματικές παραδόσεις» έκανε το ΔΕΚ στην υπόθεση *Nold*¹⁷. Το δικαστήριο απεφάνθη ότι πηγή του αποτελούν οι συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών οπότε «δεν μπορεί να αναγνωρίσει ως νόμιμα τυχόν μέτρα που είναι ασύμβατα με τα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται στα συντάγματα των κρατών αυτών». Επιπρόσθετα δέχτηκε ότι «καθοδηγητικές γραμμές μπορούν να προσφέρουν και οι διεθνείς συνθήκες που έχουν υπογράψει τα κράτη μέλη». Σύμφωνα με τη νομολογία *Nold*, καθιερώνεται μια αρχή ελάχιστης προστασίας, δηλαδή το ΔΕΚ δεν μπορεί να προστατεύσει ένα δικαίωμα σε μικρότερο βαθμό από ότι ένα κράτος μέλος βάσει των εθνικών συνταγματικών του διατάξεων¹⁸.

Άλλωστε, το ΔΕΚ τείνει να διευρύνει το πεδίο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων αλλά και να αναγνωρίζει την τριτενέργειά τους στο ευρωπαϊκό επίπεδο, δηλαδή να επεκτείνει την εφαρμογή τους όχι μόνο έναντι κοινοτικών και κρατικών οργάνων αλλά και έναντι ιδιωτών. Η στάση αυτή

¹⁴ C 11/70, ECJ

¹⁵ C 265/87, ECJ

¹⁶ C 5/88, ECJ

¹⁷ C 4/73, ECJ

¹⁸ Δαγτόγλου, Π., *Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, σελ. 60.

γίνεται φανερή, για παράδειγμα, στην υπόθεση Defrenne¹⁹, όπου αναγνωρίστηκε ότι λόγω του αναγκαστικού χαρακτήρα του τότε 119ΣυνθΕΚ (αντίστοιχο με το σημερινό 141ΣυνθΕΚ για την ισότητα αμοιβής ανδρών και γυναικών), η απαγόρευση διακρίσεων στον εργασιακό χώρο δεσμεύει και τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα του ιδιωτικού δικαίου που συνάπτουν μεταξύ τους συμβάσεις.

Το ζήτημα της υπεροχής. Στην ιστορία της δικαιοκίνης ενοποίησης της ΕΕ σημαντικό κεφάλαιο έχει αποτελέσει το ζήτημα προσδιορισμού της σχέσης των εθνικών συνταγμάτων και του κοινοτικού δικαίου που εφαρμόζεται κάθε φορά. Πρόκειται για το πρόβλημα της υπεροχής, της επιλογής δηλαδή του συστήματος δικαίου που θα επικρατήσει στην περίπτωση που ισχύουν αντίθετες ή διαφορετικού πεδίου εφαρμογής διατάξεις την ίδια στιγμή. Λογική αφετηρία της συζήτησης αποτελεί το γεγονός ότι κάθε κράτος μέλος παρέχει στους πολίτες του διαφορετικής μορφής, φύσης και έκτασης συνταγματική προστασία. Σε κάποιες χώρες δε, το πρόβλημα εντείνεται ακόμα περισσότερο λόγω της ιστορικής παρουσίας συνταγματικών δικαστηρίων όπως το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Bundesverfassungsgericht), το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο (Corte Costituzionale) και το Γαλλικό Συνταγματικό Συμβούλιο (Conseil Constitutionnel) με δικαστηριακές αρμοδιότητες.

Στην πραγματικότητα, το ζήτημα είναι περισσότερο οργανωτικού χαρακτήρα, ενώ δεν έχουν ανακύψει στην πρακτική τέτοια προβλήματα ώστε να δικαιολογείται η ένταση και η έκταση των σχετικών συζητήσεων. Άλλωστε, τα σπουδαιότερα ατομικά δικαιώματα έχουν διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε τα χαρακτηριστικά τους σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο να έχουν ουσιαστική συγγένεια²⁰. Σε κάθε περίπτωση, η σχέση της εθνικής προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων και της αντίστοιχης που παρέχεται σε επίπεδο κοινοτικού δικαίου προσδιορίζεται καθεαυτή από σχετικές εθνικές συνταγματικές διατάξεις των κρατών της ΕΕ. Στο ελλΣ, για παράδειγμα, απάντηση δίνει το άρθρο 28, σύμφωνα με το οποίο «οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμίας, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου».

Περισσότερο έντονο στην ελληνική πρακτική θα μπορούσε να ανακύψει το πρόβλημα του συνταγματικού ελέγχου από τα δικαστήρια. Είναι εύλογο ότι

¹⁹ C 43/75, ECJ

²⁰ Κυπραίος Μιχ., *Σχέση Συντάγματος και Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου*, Εκδ. Αν. Σάκκουλας, Αθήνα: 1987, σελ. 269επ.

ένας έλεγχος κοινοτικών διατάξεων που τυχόν αντιτίθενται σε συνταγματικές διατάξεις περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του εθνικού δικαίου θα περιόριζε πολύ το πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, θίγοντας με τον τρόπο αυτό, την ενότητα και την αποτελεσματικότητά του²¹.

Νομολογιακά, η λύση του ζητήματος προσδιορισμού της σχέσης ευρωπαϊκού και εθνικών δικαίων δόθηκε μέσα από μια σειρά αποφάσεων του ΓΟΣΔ με το όνομα Solange (όρος που αποδίδεται στα ελληνικά ως «εφ' όσω χρόνω»). Στις 29.05.1974, το ΓΟΣΔ επεσήμανε το πρόβλημα μη ύπαρξης σαφώς προσδιορισμένου καταλόγου ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο. Με την απόφαση Solange 1²², όρισε για πρώτη φορά τα κριτήρια με τα οποία θα έκρινε το ίδιο τη συνταγματικότητα του ευρωπαϊκού δικαίου με βάση τις διατάξεις του γερμΣ. Απαραίτητη προϋπόθεση για την έναρξη της διαδικασίας θα αποτελούσε, σύμφωνα με το 234ΣυνθΕΚ, η διατύπωση προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ. Σε κάθε περίπτωση το ΓΟΣΔ διατηρεί αρμοδιότητα για την τελική απόφαση, έως ότου τουλάχιστον συνταχθεί κατάλογος ευρωπαϊκών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με μία άποψη²³, η δραματοποίηση της απόφασης είναι αδικαιολόγητη, καθώς με τον τρόπο αυτό το δικαστήριο επεφύλαξε για τον εαυτό του ένα συνταγματικό έλεγχο στις ακραίες περιπτώσεις που ο πυρήνας του ουσιαστικού περιεχομένου των δικαιωμάτων δε μένει άθικτος από την κοινοτική ρύθμιση.

Για την πλήρη κατανόηση των αποφάσεων Solange πρέπει να γίνει μια απαραίτητη αναφορά στο ιστορικό τους πλαίσιο. Την εποχή της Solange 1, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο βρισκόταν ακόμη σε πρωταρχικό στάδιο. Την απόφαση του 1974 ακολούθησε στις 22.10.1986 η Solange 2. Στο χρονικό διάστημα που είχε διαμεσολαβήσει είχε συντελεστεί σημαντική πύκνωση της νομολογίας του ΔΕΚ όσον αφορά στα θεμελιώδη δικαιώματα. Η Solange 2²⁴, στο πνεύμα των παραπάνω εξελίξεων συμπλήρωσε ουσιαστικά την αρχική θέση του δικαστηρίου²⁵. Το ΓΟΣΔ, δηλαδή απεφάνθη ότι η δικαστική προστασία που παρέχεται σε επίπεδο θεμελιωδών δικαιωμάτων από το ΔΕΚ κρίνεται ως επαρκής. Κατά συνέπεια, το ίδιο απέχει από την άσκηση των αρμοδιοτήτων που του επιφυλάχθησαν με την απόφαση του 1974 και διατηρεί τον τελευταίο λόγο μόνο στην περίπτωση που δεν παρέχεται αρκετή προστασία από το ΔΕΚ για κάποια υπόθεση.

²¹ Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα Κομοτηνή, 2002, σελ. 23.

²² BVerfGE 37, 271

²³ Κυπραίος, Μιχ., *ό.π.*, σελ. 273.

²⁴ BVerfGE 73, 339

²⁵ Κατ' αντίθετη άποψη, η Solange 2 αποτελεί ανατροπή ή και αναίρεση της Solange 1, πβ. Δαγτόγλου Π, *ό.π.*, σελ. 54.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης

Ιστορικά Στοιχεία. Το ζήτημα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ενωσιακό επίπεδο υπήρξε πάντοτε φλέγον, ενώ μετά της αποφάσεις Solange πλήθαιναν τα αιτήματα κατάρτισης ενός ευρωπαϊκού καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ήδη από τη 12^η Απριλίου 1989, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είχε ψηφίσει τη Διακήρυξη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών, ένα κείμενο αποτελούμενο από 28 άρθρα με αναφορές στις ιδρυτικές Συνθήκες, τα Συντάγματα των κρατών μελών, τη νομολογία του ΔΕΚ και την ΕΣΔΑ. Η διακήρυξη αυτή δεν απέκτησε ποτέ δεσμευτική ισχύ και τελικά διατήρησε μόνο τη συμβολική της αξία.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΧΘΔΑ) υπήρξε ο καρπός του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κολωνίας της 3^{ης} και 4^{ης} Ιουνίου 1999. Κατά τη διεξαγωγή του συμβουλίου κρίθηκε ότι οι πολιτικές συνθήκες είχαν καταστεί ώριμες ώστε να συνταχθεί ένας Χάρτης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου, δεδομένου ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί αναπόσπαστο και ιδρυτικό τμήμα της ενωσιακής διαδικασίας και προχωρεί παράλληλα με αυτή. Προς το σκοπό αυτό προτάθηκε η σύσταση της Συνέλευσης, ενός σώματος αποτελούμενου από εκπροσώπους των Αρχηγών Κρατών ή Κυβερνήσεων των μελών της ΕΕ, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, των εθνικών κοινοβουλίων και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Συνέλευση θα υπέβαλε σχέδιο του Χάρτη στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, το Δεκέμβρη του 2000.

Η Συνέλευση τελικά απαρτίστηκε από 62 μέλη: 15 εκπροσώπους των Αρχηγών Κρατών ή Κυβερνήσεων, 16 εκπροσώπους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, 30 εκπροσώπους των εθνικών κοινοβουλίων και τον εκπρόσωπο του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Πρόεδρος της Συνέλευσης εξελέγη ο Roman Herzog, πρώην Πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, ενώ δύο εκπρόσωποι του ΔΕΚ και δύο του Συμβουλίου της Ευρώπης κλήθηκαν να παρακολουθήσουν τις εργασίες. Οι συνεδριάσεις επιδιώχθηκε να εξυπηρετήσουν όσο το δυνατόν περισσότερο την αρχή της δημοκρατικότητας και τη διαφάνεια. Για το λόγο αυτό τελέσθηκαν δημοσίως, ενώ επιτράπη να ακουστούν και οι απόψεις κρατών υποψηφίων για προσχώρηση στην ΕΕ καθώς και διαφόρων ΜΚΟ.

Οι εργασίες της Συνέλευσης ολοκληρώθηκαν στις 2 Οκτωβρίου 2000, ημερομηνία κατά την οποία υιοθετήθηκε με consensus το τελικό σχέδιο του Χάρτη. Το κείμενο μαζί με κάποιες ερμηνευτικές επεξηγήσεις και τροποποιήσεις υποβλήθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Biarritz στις 13 και 14 Οκτωβρίου 2000 όπου ενεκρίθη ομόφωνα. Στη Νίκαια, το ίδιο κείμενο διακυρήχθηκε

πανηγυρικά από το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Δομή του ΧΘΔΑ. Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται. Ο ΧΘΔΑ περιλαμβάνει μαζί με το προοίμιο επτά κεφάλαια, τα οποία τα οποία φέρουν τους τίτλους: I.«Αξιοπρέπεια», II.«Ελευθερίες», III.«Ισότητα», IV.«Αλληλεγγύη», V.«Δικαιώματα των πολιτών», VI.«Δικαιοσύνη» και VII.«Γενικές διατάξεις». Στο σύνολό του αποτελείται από πενήντα τέσσερα άρθρα. Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων σημείων του.

Στο πανηγυρικά διατυπωμένο προοίμιο του ΧΘΔΑ υπογραμμίζεται ο στόχος του χάρτη, η οικοδόμηση δηλαδή ενός κοινού ειρηνικού μέλλοντος βασισμένου σε κοινές αξίες όπως αυτές προκύπτουν από την πολυμορφία και τις παραδόσεις του ευρωπαϊκού χώρου. Ήδη προτάσσεται ένας σκληρός πυρήνας θεμελιωδών δικαιωμάτων που περιγράφονται ως «αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες»: πρόκειται για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα και την αλληλεγγύη που αποτελούν άλλωστε και τίτλους των ομόνυμων κεφαλαίων. Ο ενωτικός στόχος διαφαίνεται μέσα από την καθιέρωση της ιθαγένειας της ένωσης αλλά και από την προσπάθεια για δημιουργία ενός κοινού χώρου «ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης». Το προοίμιο αναφέρει επιπλέον ότι ο χάρτης στηρίζεται στις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Ένωσης, την αρχή της επικουρικότητας, την ΕΣΔΑ, την κοινή συνταγματική παράδοση των κρατών-μελών, άλλους κοινωνικούς χάρτες, αλλά και τη νομολογία του ΔΕΚ και του ΕΔΑΔ.

Η συστηματική θέση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως πρώτο δικαίωμα στο πρώτο κεφάλαιο του Χάρτη αναδεικνύει και τη σημασία της, ως πρωταρχικό δικαίωμα από το οποίο εκπορεύονται όλα τα υπόλοιπα και βάσει του οποίου θα πρέπει να επιχειρείται η ερμηνεία του νομοθετήματος. Ο όρος «αξιοπρέπεια» είναι επηρεασμένος από το γερμΣ ενώ θα μπορούσε να αντιπαραβληθεί με την αντίστοιχη έννοια της «ανθρώπινης αξίας» στο ελλΣ. Συγκεκριμένα ο χάρτης ορίζει ότι «η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη. Πρέπει να είναι σεβαστή και να προστατεύεται». Ειδικότερες εκφάνσεις του δικαιώματος είναι το δικαίωμα στη ζωή που φέρει κάθε πρόσωπο (και περιλαμβάνει τον αποκλεισμό καταδίκης σε θανατική ποινή, 2), το δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου, σωματική και διανοητική (3), η απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης (4) και η απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας (5).

Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στις ελευθερίες του ατόμου. Όπως προκύπτει από την παρακάτω απαρίθμηση, με τις διατάξεις του άρθρου κατοχυρώνονται όχι μόνο οι κλασσικές ελευθερίες της παραδοσιακής θεωρίας

αλλά και ορισμένα κοινωνικά δικαιώματα. Συγκεκριμένα, κατοχυρώνεται κατά το πρώτον ένα γενικό δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια (6), σύμφωνα με το οποίο κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία, η οποία όμως δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς ένα μία αντίστοιχη εγγύηση προσωπικής ασφάλειας. Ως ελευθερίες νοούνται: ο σεβασμός στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (7), η προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (8), το δικαίωμα γάμου και δημιουργίας οικογένειας (9), η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (10), η ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης (11), το συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (12), η ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης (13), το δικαίωμα στην εκπαίδευση (14), η ελευθερία επιλογής επαγγέλματος και το δικαίωμα προς εργασία (15), η επιχειρηματική ελευθερία (16), το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (17), το δικαίωμα ασύλου (18) και η προστασία σε περίπτωση απέλασης και έκδοσης (19).

Στο θεμελιώδες δικαίωμα της ισότητας αναφέρεται το τρίτο κεφάλαιο του ΧΘΔΑ. Αρχικά προτάσσεται η ισότητα όλων των ανθρώπων έναντι του νόμου, στο 20. Ακολουθεί περαιτέρω εξειδίκευση της έννοιας της ισότητας με την απαγόρευση κάθε είδους διακρίσεων (21) ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει η διάταξη 21§2, η οποία απαγορεύει τις διακρίσεις λόγω ιθαγένειας, καθώς συμπληρώνει την ιδέα της ευρωπαϊκής ιθαγένειας και της ενωσιακής διαδικασίας σε επίπεδο πολιτικό. Ισότητα σημαίνει επίσης πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία (22), ισότητα ανδρών και γυναικών (23) και σεβασμό στα δικαιώματα των παιδιών (24), των ηλικιωμένων (25) και των ατόμων με αναπηρίες (26).

Τα δικαιώματα αλληλεγγύης περιλαμβάνουν δικαιώματα κοινωνικής και οικονομικής υφής, όπως το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης (27), το δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων (28), το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες ευρέσεως εργασίας (29), η προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης (30), το δικαίωμα δίκαιων και πρόσφορων συνθηκών εργασίας (31) και η απαγόρευση της εργασίας των παιδιών μαζί με την προστασία των νέων στον εργασιακό χώρο (32). Ακολουθούν η προστασία της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής (33), η κοινωνική ασφάλεια και αρωγή (34), η προστασία της υγείας (35), η πρόσβαση στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος (36), η προστασία του περιβάλλοντος (37) και η προστασία του καταναλωτή (38).

Συμπληρωματικά, το πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «Δικαιώματα των Πολιτών της Ένωσης» κατοχυρώνει κυρίως δικαιώματα πολιτικής φύσης. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (39), το δικαίωμα του εκλέγειν και

εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές (40), το δικαίωμα χρηστής διοίκησης, δηλαδή της αμερόληπτης, δίκαιης και σύντομης εξέτασης προσωπικών υποθέσεων από τα όργανα της ΕΕ (41), το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα των κοινοτικών οργάνων (42), το δικαίωμα προσφυγής στον Ευρωπαϊκό Διαμεσολαβητή (43), το δικαίωμα αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (44), η ελευθερία κυκλοφορίας και διαμονής (45) και το δικαίωμα στη διπλωματική και προξενική προστασία (46). Τα δικαιώματα που προβλέπονται εδώ βρίσκονται συχνά σε αντιστοιχία με τα δικαιώματα που απορρέουν από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια της ΣυνθΕΚ.

Η έκτη και τελευταία ενότητα δικαιωμάτων του ΧΘΔΑ αναφέρεται στη δικαιοσύνη και περιλαμβάνει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου (47), το τεκμήριο αθωότητας και τα δικαιώματα της υπεράσπισης (48), την αρχή της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιόποινων πράξεων και ποινών, δηλαδή (*nullum crimen nulla poena sine lege*, 49) και το δικαίωμα του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια πράξη (*no bis in idem*, 50).

Το έβδομο κεφάλαιο, όπως αναφέρθηκε, δεν περιλαμβάνει άλλα δικαιώματα αλλά γενικές διατάξεις. Στο άρθρο 51 περιλαμβάνεται ρητά το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη. Σύμφωνα με το γράμμα της διάταξης, «οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα όργανα, τους οργανισμούς και τους φορείς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, φορείς των δικαιωμάτων είναι, ανάλογα με τη φύση του εκάστοτε δικαιώματος, είτε όλοι οι άνθρωποι είτε οι Ευρωπαίοι πολίτες (κυρίως για τα δικαιώματα που προβλέπονται στο τέταρτο μέρος του Χάρτη, όπως το εκλέγειν και το εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου). Από την άλλη, αποδέκτες είναι τα όργανα της ΕΕ και τα κράτη μέλη, μόνον όμως όταν εφαρμόζουν κοινοτικό δίκαιο. Ως παράδειγμα αναφέρεται στη σχετική επεξήγηση της διάταξης η υπόθεση Wachauf που αναλύθηκε παραπάνω, αφού αφορούσε την εφαρμογή κοινοτικών ρυθμίσεων από κράτος μέλος²⁶.

Νομική Φύση. ΧΘΔΑ και Ευρωπαϊκό Σύνταγμα. Ο ΧΘΔΑ αποτελεί, όπως αναφέρθηκε, έναν κατάλογο των κυριότερων θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, καταφέροντας με τον τρόπο αυτό να διασαφηνίσει την κατάσταση στο ευρωπαϊκό επίπεδο προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων²⁷. Η νομική του σημασία, κατά συνέπεια, δεν πρέπει να υποτιμάται,

²⁶ Κούκουλη-Σπηλιωτοπούλου Σ., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων* της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔτΑ, ν. 9/2001, σελ. 216-217.

²⁷ Δημητρόπουλος Α., ό.π., σελ. 11-12.

παρόλο που το κείμενο δεν έχει ακόμα δεσμευτική ισχύ. Πέραν του επαρκούς πλαισίου που ούτως ή άλλως εξασφαλίζουν το 6§2ΣυνθΕΕ και η ΕΣΔΑ αλλά και της συμβολικής δικαιοπολιτικής σημασίας που προκύπτει από τη δημοκρατική του νομιμοποίηση, ο ΧΘΔΑ είναι σημαντικός διότι αποτελεί πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο.

Το ζήτημα της νομικής ισχύος του Χάρτη καθώς και η ενσωμάτωσή του στη ΣυνθΕΕ τέθηκε για πρώτη φορά στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολωνίας. Με τη σειρά του, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας αποφάσισε να αναβάλλει το πρόβλημα για αργότερα, στο πλαίσιο της συζήτησης για την ΕΕ η οποία θα ξεκινούσε την 1^η Ιανουαρίου 2001. Με άλλα λόγια, η Συνδιάσκεψη της Νίκαιας προσέδωσε στο Χάρτη μονάχα διακηρυκτικό χαρακτήρα. Στην πρακτική, ωστόσο, ο ΧΘΔΑ έχει διεισδύσει με μεγάλη ταχύτητα στο θεσμικό γίγνεσθαι της ΕΕ και αναπτύσσει ήδη, άμεσα ή έμμεσα, κανονιστική λειτουργία. Το γεγονός αυτό αναζωπύρωνε στο παρελθόν κατά καιρούς τις συζητήσεις για τη συνταγματική προοπτική της Ευρώπης²⁸.

Προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της νομικής υπεροχής του Χάρτη έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί ποικίλες προτάσεις. Η ενσωμάτωση του Χάρτη στις ιδρυτικές Συνθήκες προωθήθηκε ως μια απλή και αποτελεσματική λύση, τελικά όμως δεν υιοθετήθηκε λόγω κάποιων ασυμβατοτήτων και διαφοροποιήσεων μεταξύ των κειμένων του ΧΘΔΑ και των Συνθηκών²⁹. Πράγματι, στη Συνδιάσκεψη της Νίκαιας το κείμενο του Χάρτη δεν έγινε ομόφωνα δεκτό από τα κράτη μέλη και, παρά την πανηγυρική του διακήρυξη δεν ενσωματώθηκε στην τελική Συνθήκη. Σε κάθε περίπτωση, ο ΧΘΔΑ παραμένει έντονα συνδεδεμένος με την ιδέα ενός κοινού ευρωπαϊκού δικαίου κεκτημένου και ιδιαίτερα με την ιδέα ενός ευρωπαϊκού Συντάγματος. Άλλωστε, στόχος του χάρτη είναι η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών έναντι της (οιονεί) κρατικής εξουσίας της ΕΕ, κάτι που αποτελεί απαραίτητη συνταγματική λειτουργία³⁰. Ο ΧΘΔΑ έχει έκδηλη συνταγματική υφή.

Όχι τυχαία, άλλωστε, το Σχέδιο για την εκπόνηση Ευρωπαϊκού Συντάγματος (ΣχΕυρΣ) ενσωμάτωνε το ΧΘΔΑ αυτούσιο στο δεύτερο μέρος του, επιβεβαιώνοντας την άποψη ότι ο Χάρτης θα μπορούσε να αποτελέσει τμήμα ενός μελλοντικού συντάγματος. Αξίζει να αναφερθεί επιπροσθέτως ότι η Συνέλευση για το Μέλλον της Ευρώπης που επεξεργάστηκε το ΣχΕυρΣ είχε παρόμοια σύνθεση με τη Συνέλευση που πρότεινε το Συμβούλιο της Κολωνίας

²⁸ Παπαδημητρίου Γ., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων: προπομπός της συνταγματοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, τοΣ, 6/2001.

²⁹ Βλ. Καριψιάδη Γ., *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε προοπτική*, τοΣ, 6/2001.

³⁰ Παπαδοπούλου, Α. *Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη*, τοΣ, 6/2001.

για την προετοιμασία του ΧΘΔΑ. Μετά την καταψήφιση του ΣχΕυρΣ το 2004 από τη Γαλλία και την Ολλανδία, η λύση που δόθηκε ήταν η ενσωμάτωση του ΧΘΔΑ με τη μορφή πρωτοκόλλου στη μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας, το Δεκέμβριο του 2007. Μετά την κύρωση της εν λόγω Συνθήκης, η οποία θα έχει την ίδια ισχύ με τις ιδρυτικές Συνθήκες, ο Χάρτης θα αποκτήσει πλήρη ισχύ. Μέχρι στιγμής, ωστόσο, η νομική του κατάσταση παραμένει μετέωρη.

Συμπεράσματα - Τελικές Σκέψεις

Στο ερώτημα εάν τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα προστατεύονται στο Ευρωπαϊκό δίκαιο η απάντηση είναι καταφατική. Το κοινοτικό δίκαιο παρέχει ένα σύστημα αποτελεσματικής και πλήρους προστασίας, πιθανότατα δε σε μεγαλύτερο βαθμό έκτασης και έντασης από αυτόν που κατοχυρώνεται σε εθνικό επίπεδο. Στα πλαίσια της παραπάνω εργασίας εξετάστηκαν οι τρεις κυριότερες πηγές κατοχύρωσης και προστασίας ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων: η ΕΔΣΑ, οι ιδρυτικές Συνθήκες και ο ΧΘΔΑ. Θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι ο χαρακτήρας των νομοθετημάτων αυτών είναι αποσπασματικός, η μεταξύ τους όμως αλληλεπίδραση και συμφωνία σε γενικές γραμμές αρκεί για να καλύψει το αίσθημα της ασφάλειας δικαίου. Τόσο το ΕΔΑΔ όσο και το ΔΕΚ σε κοινοτικό επίπεδο εναρμονίζουν τη νομολογία τους με τα εν λόγω νομικά κείμενα με τέτοιο τρόπο ώστε η τυχόν έλλειψη δεσμευτικότητάς τους να αποτελεί ζήτημα τυπικό.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, κατά συνέπεια, η ύπαρξη ή μη ενιαίας τάξης θεμελιωδών δικαιωμάτων συνταγματικού επιπέδου στην Ευρώπη. Εκ πρώτης όψεως κάτι τέτοιο δε φαίνεται να ισχύει εφόσον η μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας δεν έχει κυρωθεί ακόμα από όλα τα κράτη (απομένουν να την κυρώσουν η Μ. Βρετανία και η Πολωνία). Επιπλέον η ίδια η πρόθεση ανάληψης συνταγματικών δεσμεύσεων από τα κράτη μέλη της ΕΕ σε κοινοτικό επίπεδο φάνηκε να απουσιάζει και το 2004, όταν το ΣχΕυρΣ καταψηφίστηκε από τη Γαλλία και την Ολλανδία. Ωστόσο, τόσο συμβολικά όσο και ουσιαστικά, η κατοχύρωση των συνταγματικών δικαιωμάτων, έστω και μέσα από κείμενα χωρίς πλήρη δεσμευτική ισχύ προαναγγέλλει ότι οι συνθήκες στην Ευρώπη καθίστανται σταδιακά ώριμες για την επαναφορά του θέματος στη συζήτηση. Η ευρωπαϊκή πολιτεία, άλλωστε είναι ακόμη υπό διαμόρφωση.

Παράρτημα

Περίληψη- Summary. Η κατοχύρωση των συνταγματικών δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο υπήρξε πάντοτε ζήτημα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Από τη σύσταση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, οι σημαντικότερες πηγές για την προστασία και τη διασφάλιση τους σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων υπήρξαν οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που υπογράφηκε το 1950 στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Με την εισαγωγή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μιας πρώτης απόπειρας κατάστρωσης καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από το κοινοτικό δίκαιο, στη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισσαβόνας, επανέρχεται στο προσκήνιο η προσδοκία μιας ευρωπαϊκής συνταγματικής τάξης.

The fortification of constitutional rights in a European level has always been a matter of specific interest for the course or European fulfillment. Ever since the foundation of the European Community, the most important sources, according to the case law of the European Court of Justice, for the protection and security of these rights have been the common constitutional practices of member states as well as the European Convention of Human Rights, signed in 1950 by the Council of Europe. The insertion of the Charter of Fundamental Rights, a first attempt to compose a full catalogue of the constitutional rights acknowledged by community law, in the Reform Treaty of Lisbon brings back the prospect of the creation of a European constitutional order.

Λήμματα. Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκοί Θεσμοί, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.), Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, Ευρωπαϊκό Σύνταγμα.

Πίνακας Συντομογραφιών

Κυριότερες Συντομογραφίες

BVerfGE	Bunderverfassungsgericht
ECJ	European Court of Justice
ECHR	European Court of Human Rights
βλ.	βλέπε
γερμΣ	γερμανικό Σύνταγμα

Τα Συνταγματικά Δικαιώματα στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Αγγελική-Παρασκευή Βαρελά

ΓΟΣΔ	Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου (περιοδικό)
ΕΔΑΔ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ελλΣ	ελληνικό Σύνταγμα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΜΚΟ	Μη κυβερνητικοί οργανισμοί
Ό.π.	Όπως παραπάνω
πβ.	παράβαλε
ΠΕΚ	Πρωτοδικείο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΣυνΘΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣυνΘΕΚ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΣυνΘΕΚΑΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας
ΣυνΘΕΚΑΧ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα
ΣχΕυρΣ	σχέδιο ευρωπαϊκού Συντάγματος
τοΣ	Το Σύνταγμα (περιοδικό)
ΧΘΔΑ	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Πίνακας Νομολογίας

Loizidou vs Turkey (40/1993/435/514 ECHR).

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695884&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>

Internationale Handelsgesellschaft (C-11/70 ECJ)

http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=670J0011

Wachauf (C-5/88 ECJ)

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61988J0005:EN:HTML>

Schräeder (C-265/87 ECJ)

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61987J0265:EN:HTML>

Nold (C-4/73 ECJ)

http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=673J0004

Defrenne (C-43/75 ECJ)

http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&numdoc=61975J0043&lg=en

Solange I (BVerfGE 37, 271) στα αγγλικά

http://www.utexas.edu/law/academics/centers/transnational/work_new/german/case.php?id=588

Solange II (BVerfGE 73, 339) στα αγγλικά

http://www.utexas.edu/law/academics/centers/transnational/work_new/german/case.php?id=572

Βιβλιογραφία

Δαγτόγλου Πρόδρομος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο: Ατομικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005.

Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Εφαρμογές Συνταγματικού Δικαίου II: Συνταγματικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2007.

Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008.

Καριψιάδης Γιώργος, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων σε προοπτική, τοΣ, ν. 6/2001.

Κοντιάδης Ξενοφών Ι. και Γαβριήλ Αμιτσή, Η εφαρμογή του Κοινωνικού Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΔτΑ, ν. 1/1999.

Κούκκουλη-Σπηλιωτοπούλου Σοφία, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ανταποκρίνεται στο ευρωπαϊκό κεκτημένο;, Δτα ν. 9/2001.

Κυπραίος Μιχάλης Γ., Σχέση Συντάγματος και Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1987.

Μούσης Νίκος, Ευρωπαϊκή Ένωση: δίκαιο, οικονομία, πολιτική, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003.

Παπαδημητρίου Γιώργος, Ο Έλληνας δικαστής και η ΕΣΔΑ, τοΣ, ν. 5/2002.

Παπαδημητρίου Γιώργος, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων: προπομπός της συνταγματοποίησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τοΣ, ν. 6/2001.

Παπαδημητρίου Γιώργος, Το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, το σχέδιο της ευρωπαϊκής συνέλευσης, Εκδόσεις Σαββάλας, 2003.

Παπαδημητρίου Χρήστος Θ., Η επιρροή του κοινοτικού δικαίου στη δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλας: Δίκαιο και Οικονομία, 2002.

Παπαδοπούλου Λίνα, Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη, τοΣ ν. 6/2001.

Πινακίδης Γεώργιος Ν., Η συνταγματική υφή της ευρωπαϊκής σύμβασης δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΔτΑ ν. 33/2007.

Τσάτσος Δημήτριος Θ., Συνταγματικό Δίκαιο (γ' τόμος), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1988.

Τα Συνταγματικά Δικαιώματα στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Αγγελική-Παρασκευή Βαρελά

Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002.

Χρυσόγονος Κώστας Χ., Η Ενσωμάτωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εθνική έννομη τάξη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001.